

ИЗВЕШТАЈИ О ПРОУЧАВАЊУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ НА ТЕРЕНУ.

НОВА ИСТРАЖИВАЊА О НАРОДНОМ ЕПУ У ВАРДАРСКОЈ БАНОВИНИ

Мора се признати да испитивање српскохрватског народног епа, иако траје више од стопедесет година, није уродило оним плодом који би се могао очекивати према значају овог питања за целу европску науку, према обилности и етнографској свежини материјала и према његовој уметничкој вредности. Главно питање о постанку и историјском развоју српскохрватске епске уметности остало је до данас нерешено, као и пре толико година, и после толико научних напора. Зашто? Наши забележени

текстови броје на многе хиљаде, збирке на стотине. Али ти текстови нису ни сређени ни систематски истражени. И да су чак сређени као што би требало, то јест када бисмо ових десет хиљада појединих „моментних снимака“ из репертоара разних импровизатора — певача свели на, рецимо, неколико стотина „песама“ у научном смислу тако званих „прапесама“ (Urlieder), онда бисмо, истина, једном знали колико песама и које уопште имамо на расположењу и како су се из сваке прापесме развијале поједине њезине варијанте, т. ј. имали бисмо историју сваке поједине песме али не и историју српскохрватске епске уметности уопште. Могли бисмо радити и као на пример Рус Халански и др., па истраживати и упоређивати светско распрострањивање и развој појединих епских мотива; али оно што бисмо тим путем добили било би, у најбољем случају, само историја појединих мотива, који су врло често заједничко наративно добро свесветске усмене и писмене литературе. Кад је већ сваки текст једна апстракција, кад чак реконструисање домородних прापесама не води у битну историју српскохрватског епа, шта ће нам онда свесветски (а често и белосветски) мотиви допринети решењу тога питања? Још нам остаје покушај да истражимо однос епских песама према реалном историјском догађају или историјској личности. Али и овај рад даје нам више објашњења (истина врло занимљива и важна) о уметничком стваралачком процесу епске поезије него о самој историји ове уметности. На овај начин можемо на пр. некој песми одредити време постанка, али ипак ни тиме нисмо изашли из оквира те поједине песме или епског циклуса. Мало дубље и даље води, изгледа, онај пут који иде за истраживањем такозваних „биолошких“, т. ј. фолклорних, социјалних, културних прилика и основа из којих епска песма може да никне и на којима може да цвета. Али оваква метода пружа нам ипак само материјал за упоређивање и боље познавање данашњег епског живота,

Сл. 1. — Певачи из Црешева код Скопља.

но не каже ништа одређено о животу епа ранијег времена, а камоли о постанку саме епске уметности у српскохрватском народу. Велика се нада полагала и на историјске податке о животу епске уметности пронађене у старим споменицима. Јагић их је срећно сакупио у својој „Грађи“. И кад бисмо данас допунили ову грађу (било би већ и време), шта би изашло из овога некад романтички прецењеног, а после позитивистички потцењеног материјала? Оно што знамо и без тога материјала јесте: да су епске песме певане и у средњем веку, и то у доцнијем средњем веку. Међутим, наше питање гласи: кад је, како и зашто, аутохотоно или по узорима (и по каквим?) почео српскохрватски народ (или један виши staleж) да ствара или да узајмљује епску уметност? Треба имати на уму да је ово главно питање. Док немамо доказаног одговора на ово, сав је наш други рад споредан. Рећи ће, можда,

Сл. 2. — Слепи старац, певач из
Лисичја код Скопља.

неко да имамо одговор на ово кардинално питање, на пример, у списима рано и несрећно умрлог А. Серенсена, који је пунио дебеле свеске Архива, све док сам издавач није изгубио стрпљење. Али Серенсен је промашио, то је данас јасно, — иако је имао цео низ ванредних идеја, иако је већ онда имао за испоређивање две епске врсте, десетерачку и бугарштицу. Али будимо искрени: јесмо ли до сада решили питање бугарштица и њених односа према десетерачком епу?

Не кажем да је наш труд био излишан. Мислим само да смо промашили главно питање. Нисам ни песимиста, надам се да још није доцкан, шта више, да су прилике сада повољније него икад. Али исто тако признајем да је дошло време да се латимо новог посла и да идемо новим путевима. Којим?

Прво: треба ослободити српскохрватско епско питање из окова националне изолације.

Није питање само о историји српскохрватског епа него о историји европског и ваневропског епа уопште. У националном оквиру никад нећемо наћи излаза. Први корак к томе циљу јесте признање да је цео јужнословенски еп једна недељива целина. Јужнословенски — то значи српскохрватски и бугарски, национално речено; а географски речено: динарски и централно-балкански еп. Расправљати о српскохрватском епу и мислити при том само на класични динарски епски тип, није методички допуштено. Та забога, скоро четвртина свих „динарских“ епских песама носи своје локално јужносрбијанско или македонско обележје на челу, иако је песма прерађена и примила можда своју праву уметничку и национално-биолошку вредност тек у устима динарских гуслара.

Други је корак упознавање других епова на Балкану; на пример код Арбанаса, иако ћемо, вероватно, дознати да су ови узајмили свој еп од Срба. Али важно ће бити да се једном реши и питање о епској поезији код Византијаца а нарочито код Турака. Јер, треба се сетити да Герлах у свом путопису тврди: да Турци имају јуначке песме; тај стари путник додаје чак једну мелодију, која још није испитивана. Осим тога имамо модерне извештаје који то исто тврде за малоазијске Турке. О руском епу и о врло важном данашњем епском певању многих народа на даљнем истоку овде није место да се говори. Напомињем само да се можемо надати да ћемо моћи фонографски скупљати и тај материјал у нашем епском архиву у Прагу.

Друго: занемарили смо до сада потпуно једну врло важну страну епике, једну страну коју сасвим погрешно зовемо „спољашњом“. Мисао да је *певање* епске песме, *рецитација* *ејике* њена „спољашна страна“, сасвим је позитивистичка, чак материјалистичка и карактеристична за идејно стање у последњој

половини прошлог столећа. На основи модернијег схватања епска песма је само онда жива, само је дотле жива уметност, докле и када се збиљски пева и рецитије од епског певача, и у одговарајућем епском кругу. Само таква песма, т.ј. песма као жива рецитација, није апстракција, него живот и уметност. Треба сада узети епску песму као „Gesamtkunstwerk“, као једну уметничку целину, која се састоји из речи (текста), рецитативне мелодије и (ако га има) инструмента. — Са ове до сада не посматране рецитационе стране добивамо наједанпут толико нових открића, толико нових и плодних питања да се можемо надати да ћемо овим путем продрети дубље у историју епике него чисто филолошким (и то застарелим) методама и недоказаним хипотезама.

Радили смо до сада на нашем терену као они страшни археолози — дилетанти, који су, од нестрпљења да дођу до најдубљих слојева земље, све оно што лежи горе разбацивали, место да су очували за будућност и прве горње слојеве. Текстова имамо доста, историјски подаци у старим споменицима не би нам пропали, али што нам пропада сваки дан, то је жива епска песма. — Само ми филолози смо у стању стопедесет година говорити о јуначкој песми, па чак и о њеном стиху, а да не чујемо како се она пева. Баш ова страна епског питања даје се лако и успешно употребити за упоређивање са епосима других народа.

Први који је снимао српскохрватске јуначке песме био је М. Мурко, још пре рата. И последњих година обишао је он, снимајући на воштаним ваљцима, широке крајеве динарског епа. Такви снимци, који из техничких разлога морају бити слаби и брзо истрошени, добри су да се помоћу њих ухвати што већи број певача из што више крајева. На основу таквих многобројних, иако технички слабих, снимака може се и мора се доћи до неке „дијалектологије“ епске уметности на извесном терену. Али уз такве, рекао бих „Kleinaufnahmen“, треба имати и „Grossaufnahmen“, т.ј. трајне и технички савршене снимке појединих инструктивних певача на којима се могу вршити истраживања од највеће филолошке, музикалне, ритмичке и метричке тачности. Такве плоче израдио сам у Берлину, а резултати добивени на основу тих плоча од разних научника разних струка биће обелодањени ускоро у списима нашега Немачког друштва за славистику у Прагу.

Ово друштво ставило је себи у задатак: да систематски прикупља и прерађује европски и ваневропски епски материјал који се може добити данашњим научним методама.

Ко на таквом широком и још увек непрегледном подручју, као што је јужнословенска епика, хоће да успе мора имати материјал за упоређивање појединих епских крајина и јужнословенских покрајина. Једна таква велика крајина је она коју зовемо „динарском“ (Црна Гора, Херцеговина, Босна, Санџак, северна Стара Србија, Метохија и Шумадија, а по некад Славонија и Срем). Уз ову постоји и једна друга крајина која се, судећи већ по текстовима, мора разликовати доста од прве, с којом иначе чини нераздељиву заједницу; то је епско певање централно-балканских крајева (Моравска и Вардарска Бановина и епски рејони у Шопској и Родопској Бугарској). Наша је нада била да ћемо у оним крајевима, чију локалну боју носе и толике динарске јуначке песме, — у оним крајевима Старе Србије и Македоније, где су живели јунаци старијих епских песама, — да ћемо тамо наћи можда старији, а ако не старији, онда бар *други начин* епске рецитације, који би се могао употребити за упоређивање са познатим динарским начином. Зато сам се обратио

Сл. 3. — Певачи из Велеса.

прво Скопском научном друштву с молбом: да оно заједно са нашим друштвом и са управом Етнографског музеја у Београду изврши на терену Вардарске бановине истраживања и грамофонско снимање тамошњег народног епа.

И поред великог труда око сакупљања тамошњих текстова од српске и бугарске стране не може се наћи у литератури ни речи о рецитативном начину ових крајева. Само се штошта нејасно прича о „прилепским певцима“; а Цвијић међу својим примедбама о македонском епу употребљава само једанпут израз „македонски начин певања“, али не каже шта је то.

Нада нас није издала: нашли смо што смо тражили. Љубазношћу господина бана Ж. Лазића и господина професора Р. Грујића, добили смо цео свезак аката о певачима из свих крајева бановине који би били, по суду

Сл. 4. — Певачи из Војнице код Велеса.

варошких и сеоских учитеља, подобни за наше циљеве. Већ из ових ванредних података могло се видети да познати динарски гусларски начин превлађује на терену Вардарске бановине само у оним северним и северозападним окрузима где имамо знатну колонијалну инфилтрацију из Црне Горе и Санџака. Сви остали крајеви бановине нису имали „гуслара“, а ако је ипак где где по један био забележен, онда је то био досељеник. Само Прилеп, Битољ и Охрид су имали по једнога „певца“, гуслара—професионалисту. Домородни сељаци и малограђани певали су без гусала. Неки пут било је забележено да се употребљава при епском певању и неки инструменат, и то кавал или гајде. Пошто ови други инструменти имају други тоналитет него динарске гусле могло би се претсказати да и тоналитет македонских јуначких песама треба да буде друкчији него динарски.

Експедиција се састојала из следећих сапутника (каткад и сапатника) и сарадника: са стране Етнографског музеја у Београду директор др. Б. Дробњаковић и кустос М. С. Влаховић; са стране Скопског научног друштва др. М. Филиповић; са наше стране професор за музикологију на Немачком универзитету у Прагу Густав Бекинг, и ја. Снимали смо на апарату Етнографског музеја у Београду; воштане плоче, плаћене из субвенције Министарства спољашних послова у Прагу, дали смо ми; оригинални снимци остаће да се чувају у Етнографском музеју у Београду, а отиске ће добити Научно друштво у Скопљу и наше друштво. Наш је пут водио прво у једно село у Скопској Црној Гори, онда кругом око Галичника преко Велеса, Прилепа, Битоља, Охрида, Струге, Дебра, Гостивара и Тетова, натраг у Скопље; а трајао је од 21 до 29 маја 1931. — Наша је пријатна дужност да и овим путем изјавимо захвалност управи Вардарске бановине на моралној и материјалној потпори коју нам је, са баном госп. Ж. Лазићем, указала. — Без његове љубазности, и без његовог разумевања наших научних намера, ова експедиција не би била тако плодна и пријатна.

Према путничким белешкама свих чланова експедиције пронашли смо ово: На целом терену између Скопља и Битоља, Велеса и Дебра певају се јуначке народне песме које овде зову „кралске“ („старске, дугачке“), и то на неки нарочити начин. Ово важи не само за периферију круга којом је ишла наша експедиција него и за центар овога круга; ово мора да важи, према извештајима људи који добро знају крајеве источно од Вардара, и за све крајеве до бугарске границе. Према вестима из Бугарске може се претпоставити да је рецитативни начин и у западној Бугарској прилично сродан, што је сасвим

разумљиво у прелазним зонама. Исти ће се начин вероватно наћи и у источним срезovima Моравске бановине; али на сва та питања даће тек идуће експедиције тачан одговор.

Ове епске песме, истина, по уметничкој вредности често изостају иза динарских јуначких песама, кад их упоредимо са најбољим песмама и класичним збиркама, али погрешан и неправедан је традиционални суд да цела та епска поезија јужних крајева мало вреди, да је епска стваралачка снага тамо сасвим слаба, итд. Епска песма тамо живи данданас прилично јако, и, ако се имају на уму животне тешкоће за ову врсту народне уметности баш у оним крајевима у последњем столећу, онда се морамо чудити што она уопште још и живи. Истина, ова епика нема оног херојског замаха, оно „пусто јунаштво“, оно феодално, витешко, донекле мегаломанско, онај велики гест динарских брђана, нема ни онај свесни национални етос и занос. Али зато има друге особине не мање лепе, не мање занимљиве, и не мање важне за науку.

О предмету и садржају краљских песама нећу овде много говорити, јер су предмети и песме исте као у познатим српским и бугарским збиркама, сакупљеним у овим крајевима. Кад смо питали за епске предмете, увек смо добили скоро исти репертоар, али то не значи да наши певачи не би знали и друге песме које нам нису назначили. То само значи да су те песме, које су нам казивали или описивали по садржају, њима најпознатије, најмилије. Кад бисмо имали више времена да се бавимо на једном месту сигурно бисмо нашли још многе друге песме, као што је и госп. Др. Г. Ружичић, који је после по молби нашега друштва ишао у Велес нашим тамошњим певачима, много више песама од њих забележио него што су нам они рекли кад смо се с њима бавили два кратка часа. Највише се опева, разуме се, Краљевић Марко (Крале Марко) и његови пријатељи и непријатељи: н. пр. Ђемо Брђанин, Муса Кесеџија, Филип Мађарин, Крале Арванешки, или Арватине, или Арватски, или Јован Арваче, Тодор од Солуна, Рило Шестокрило, Болен Дојчин, Војвода Момчило, Крале Влкашин, Димче Чобанче, Ката Катраница од Катрана града, Дете Димитриче, Дете Голомеше, Секула дете, Секула војвода, Ђуро Смендерлија, а затим Косовски бој, Цар Лазар честити, Милош Обилић-Кобилић, Кобиловић (и његов отац Ђеректар Нестор!), Иван Костренчић (Косанчић), Стеван Васојевић (т.ј. Мусић Стеван), Високи Стеван и Цар Сулејман; и најзад стари хајдуци као: Новак и Грујо добар јунак. Од мотива новијих динарских песама, н. пр. од ускочког циклуса, налази се само незнатан број у песмама јужних крајева, н. пр. Смиљанић Илија у песми „Три Сопјака“ из Велеса. — Главна ствар за нас није била предмет песама него речитативни начин.

„Македонски начин певања“, по Цвијићеву изразу, састоји се у томе: што при слави или „служби“, на женидбама или приликом других свечаних седења, старији мушкарци седећи око трпезе певају кралске песме, и то тако да се створи једна група од обично два певача која почиње певати и отпева први стих песме. Један је у овој групи који „води“ а други „вуче“ или „држи му глас“. Прва група понавља обично први стих а после поновљења стиха предузима друга група, од двојице других певача, тај исти стих, и то обично опет два пута. Ако је друштву по вољи, може и једна трећа група да понавља тај исти стих на исти начин, те тако, једна песма може да траје пола ноћи. Најбоље је, кажу они сами, само два „чифта“ (пара) кад певају.

Сл. 5. — Дванаестогодишњи певач из Маркове Вароши.

У тим чифтовима обично певају мушкарци, и то старији, али, иако ређе, и жене. Обично жене и млађи свет стоје околу трпезе, на вратима, у угловима собе, те слушају. Млађи, ако нису већ изгубили интерес за „старе песме“, на тај начин и науче те песме што прво слушају — лако се научи кад се чује ово стално понављање — а после се уврсте и они у последњу групу. Али млађи, нарочито они који су свршили школе и војску, или били на печалби, више воле да слушају и певају „нове песме“, то јест лирске и баладске. У неким крајевима млађи свет једва може да се сети старих песама, и више воли овчарске или печалбарске; а у другим крајевима су нам рекли да су већ крајем прошлог столећа „кумицке песме“ потисле старе јуначке.

Занимљив је начин и музички задатак инструмента при таквом епском певању. Јасно се види, да инструментална пратња није оригинална. Она се тек после придружила певању. Старински је начин веројатно без икаквог инструмента, разуме се и без гусала. Уосталом: реч „пратња“ није добар израз. Истина, може се пратити истовременим инструменталним свирањем гајди или кавала (друге инструменте нисмо нашли), али онда човек не разуме ни своју рођену реч. Ти инструменти страшно буче у њиховим ниским просторима, нарочито гајде са својим несношљивим бордуном. Зато се ови инструменти радије употребљавају не као пратња, него као „Zwischenspiel“, и то у неким крајевима по одређеном ритуалу. У таквом случају гајдаш седи код домаћина на челу трпезе, или између домаћина и кума при свадби. И у другим местима су нам рекли да песма почиње обично од домаћина, и да иде редом околу трпезе. Домаћин, чак иако сам не зна лепо певати или ако му је односна песма слабо позната, ипак почиње сам, па тек онда песма прелази у

Сл. 6 — Доцент Филиповић и певач Шериф Ислам Даутовић из села Суводола.

вођство другог певача који ту песму добро зна. Дакле, гајдаш седи у прочељу код домаћина, не зато што је велика друштвена личност, него зато што песма почиње од домаћина, а он, гајдаш, овде врши дужност неког сеоског капелмајстора: он прво одсвира мелодију којом се потом песма пева, затим долази први пар са првим стихом, онда опет гајдаш свира мелодију, па други пар пева, гајдаш поново свира итд. Ако песма на овај начин траје сувише дуго, гајдаш може и да прекине ред, да убрза певање. Али све то не изгледа оригинално. — Ова епика очигледно се пева без инструмената.

Разуме се, у церемонији како се пева има доста локалних и ситуационих разлика. На пр. нама су негде рекли да је најбоље не понављати уопште и не певати у групама, него само да пева једна група од неколико певача. Но има доста примера и да певач који зна или мисли да је добар певач, и зна добро своје песме, воли сам да пева без пратње и без других певача, и тако се већ приближује индивидуалистичком динарском гуслару. Али такви певачи (на пр. у Велесу, који су нам, истина, певали у групама сељачким начином, али који више воле, да певају сами) певају без гусала кад су прави аматери. Само „певци“, дакле просјаци имају гусле. Међу локалним разликама поменућу само ово: пева један, други слушају, — али то није свечани начин; пева једна група од обично два човека а понавља друга група, ређе и трећа или четврта; певају сви присутни, или бар повећи хор; присутни се деле у две велике групе, а друга група понавља стих прве групе.

Од сељачког и малограђанског начина разликује се гусларски начин. О тим „македонским певцима“ много се говорило а и писало. Али све је то било нејасно, сумњиво, романтички претерано. Не морам овде много о томе

да говорим пошто је М. С. Влаховић своје етнографске и социолошке податке већ штампао у последњем Гласнику Етнографског музеја у Београду. Али је врло нужно да се већ овде да бар кратак научан суд о тој веома занимљивој појави из домовине Краљевића Марка. Гусларство је овде занат, само занат. Угледан грађанин не пева уз слепачке гусле, а тако је сигурно било и раније. Гусле су на селима нашега терена непознате. Ретко је сељак уопште икад видео гусле, осим код данас ретких гуслара-просјака, јер су певци ишли обично само по вароши. И по варошицама су данас врло ретки, иако су били некад многобројни. Нама су пријавили само три певача уз гусле, од којих смо слушали двојицу, једнога у Битољу, другог у Прилепу. Главна разлика од динарских гуслара (осим што су овде најнижа каста и увек просјаци) лежи у самом инструменту, који је овде ништа друго него примитивна виолина („кемане“) са три жице. И мање су по обиму, краће и плиће. Средња је жица најнижа, десна је чисти кварт, лева чиста квинта над њом. То даје неки тонални систем од целих тонова и полутонova као и у европској музици. Динарске гусле, напротив, имају свој властити, неевропски тоналитет. Динарске гусле, са више од једне жице, увек имају две жице и нису ништа друго но једножичне гусле, пошто друга жица само „басира“, како се каже. Македонски се тоналитет дакле знатно и битно разликује од динарског гусларског система. Певање се слаже са тоналитетом инструмента, дакле „певци“ певају европским тоналитетом. Оба наша певача употребљавају прсте на дорски начин (*re-modus*, полутон између кажипрста и средњег), али разликују се у начину пратње. Прилепски гуслар свира као и динарски гуслар уз певање; Битолац свира само између стихова неки „*Zwischenspiel*“, и то двогласно. Ове разлике претстављају два разна степена у развоју инструмента и у опадању епске уметности. Македонско гусларско певање, изгледа дакле, другог је порекла него горе описани сељачки начин. У исто време оно показује и сродност и знатне разлике према динарском гуђењу. — Цело ово питање садржи врло занимљиве и за историју не само јужнословенске него целе светске епике врло важне проблеме. Опис рецитативног начина и оцену уметничке вредности ових последњих јужномакедонских гуслара даћу у нашем опширном „Извештају“¹.

Сл. 7. — Певач из Дебра.

И упоређивање сељачког „македонског начина“ са динарским гусларским начином води до нових занимљивих, али исто тако компликованих питања. Ипак већ овде може да се каже (тачније види у „Извештају“ — у белешкама нашега музиколошког сапутника и сарадника Г. Бекинга): велика разлика лежи у томе што је „македонски начин“ нешто друштвено, заједничко, колективно, а динарски гусларски нешто индивидуалистичко. Код македонског начина публика и слушаоци немају ни уметничку ни социолошку „функцију“. Док у динарском епу добар гуслар своје предавање свесно удешава за оне који слушају, круг епских слушалаца на нашем терену и код сељачког начина, скоро и не постоји као такав. Иако има слушалаца, на пр. жене и деца, ипак они немају „функцију“. Овај факат има свакојаке последице не само у уметничком држању певача, него и ритмички, метрички и музички. Питање о

¹ Званични опширни „Извештај“ — са историјом експедиције, са белешкама свих учесника, са текстовима снимљених или само слушаних епских песама, са описима епских певача и њиховог репертоара, са сликама, са прегледом добивених резултата и са проблематиком целог питања — изаћи ће као прва књига наше збирке „*Epische Forschungen*“ у Прагу.

генетској вези између „македонског начина“ и динарско-гусларског не може се овде решити. Није овде томе ни место, а било би и сувише рано кад бих хтео већ овде развијати целу проблематику наших опажања и питања. Треба чекати дотле док савесно и без прераних хипотеза проучимо наше плоче које смо добили на путу. Треба и продужити посао око сабирања материјала за цео централно — балкански епски крај. — Тек онда ће се показати, ако Бог да, и срећа јуначка, јаснији и шири видик у тајанственој магли наше народне епике.

Герхард Геземан

ИЗВЕШТАЈ О АНТРОПОГЕОГРАФСКИМ И ЕТНОЛОШКИМ ПРОУЧАВАЊИМА У СТРУМИЧКОМ СРЕЗУ 1931 ГОД.

Помогнут новчано од Скопског научног друштва и од Фонда пок. Луке Теловића, отпочео сам, за време ферија 1931, систематска антропогеографска и етнолошка проучавања у струмичком срезу, познатом у народу и под именом *Струмичко*.

Одабрао сам за теренски рад месеце август и септембар, у којима жега попушта, и био на раду све до краја септембра, када су настале кише, које су ми онемогућиле даље кретање по терену. У срезу су 64 села, од којих сам обишао и испитао 56, а осам непроучених села чини мању целину, прилично издвојену.

Струмичка околина је део пространог басена, којим сада тече Стара Река (на картама и у литератури обично означавана као Струмица), а дели се на три мања басена: радовишки, струмички и петрички. У струмичкој котлини се разликују њено дно, поље, и оквир, који чине подгорине планина Беласице и Ограждена.

На уравњеном огранку Беласице који се пружа према северу а у долинама Беле Реке и Тракајне је осам села (Костурино, Чепели, Рич, Белотино, Злешево, Три Води, Раброво, Попчево), која се општим именом зову *Баирски Села*. Становништво је словенско и турско, а ти Турци припадају вардарском јуручком појасу. Тај предео нисам проучавао.¹

У подгорини Ограждена су три скупине села. Прву чине, идући низводно, јуручка села под именом *Јуруклук* (Висока Мала, Чанакли и др.), затим долази низ мешовитих села, словенско-турских, која се зову и општим именом *Јака-џа* или *На Кр-о*, и, напоследку, високо у страни Ограждена, до бугарске границе, *Брдија* (села Стинек, Барбарово, Бадилен, Бајково), чије се становништво сматра Шоповима и истих је етничких особина као и становништво суседних села на бугарској територији. У подгорини Беласице, од Струмице па до бугарске границе, низ је великих села, међусобно веома блиских, која чине изразиту мању предеону целину под именом *Пудгуријаџа*. По дну котлине, по пољу, многа су села, чије се становништво зове *Полане*.

Ма да струмичка котлина чини једну предеону целину, ипак се њени поједини делови знатно разликују међу собом, особито у рељефу и у погледу на биогеографске особине. Долина Старе Реке је утолико асиметрична што се је река примакла више Беласици него Ограждену. Испод стрмих отсека Беласице су многе и огромне плавине, које су од великог антропогеографског значаја. Затим, та је страна Беласице богата водом, што чини да становништво Подгорије у обрађивању земље не зависи од атмосферских талога, којих не буде и по четири месеца. Супротност је под Ограждем, чији су обронци, окренути Струмици, готово сасвим голи и безводни, а у кишно доба низ долове теку потоци чија вода носи огромне количине ситног шљунка, услед којих се издижу корита и квари поље, а вода многих од тих потока и не доспе до реке, него се изгуби у шљунку и песку. Због тих особина и због сувог лета, лева страна Старе Реке има унеколико степски карактер:

¹ У тим селима вршио је, истовремено, проучавања мој ученик г. Драгољуб Петровић, студент филозофије.